

történeteket felmentő kinyilatkoztatása. Közhelypirítósok, tisztán szűrt dalevek. Ám néha valóban szászor is elérni vágyott mondatdarabok, felfejthetők, hámozhatók, hagyma alatt a hagyma alatt a hagyma alatt a...

Fürdőszobáink. Reggeli után és szeretkezés előtt, kérjük, mindig fürödjön le. Úgy véljük ugyanis, Önre odakint rátapadhattak különféle nem ideillő történetdarabok. Amit Ön behozhatott: a „kalmárvilág”, „fényképészvilág”, „hírvilág” villanásai. A pillanatvilág órái. A mainapiság mindennapjai. Hotelünk távol kívánja magát mindettől tartani.

Tévé, video van. Bár a földszinten. Vendéglő a negyediken, míg a pezsgőfürdő a hetediken. Igen, vannak tűzásaink, a 33-as szoba például A VASGOLYÓ-jával, melyet Önnek meg kellene értenie, vagy még inkább a másik oldalon fekvő 34-es (SZÜRKÉS VÁNDOR), amelyben az ólomgolyót kéne szemügyre vennie. Vannak hiteles történeteszobáink és kevésbé hitelesek. Vannak enigmatikusak (32, 38, 42-es), és szentimentálisak (41, 67, 74-es).

Van olyan, amelyet csak áthelyeztünk, sokkal kellemesebb lett. Nézze meg a 43-as szobát A VAK FILOZÓFUS-sal és a *zajokkal*, mennyivel jobb most a kilátás, hogy nem zár egy egész kötetet. Akkor ugyanis a zárómondat szent helynek állított egy teljes könyvet. („*Ha valóban templom van mögöttem, úgy íme a templom.*” – TÉMÁK A ROKOKÓ-FILMBŐL zárómondata.)

Vannak túldiszitett szobáink, túlcukrozottak, kimódoltak (49-es). Van, ahol kissé túl sok a „szív” (44, 57-es). Vannak különös keletkezésmitológiákat bemutatók (47, 48), vannak furcsa kísérleteszobáink (54), talán túl sok magyarázattal a falakon. Tárlatszobák, de a fenséges-rejtélyes képeket elfedik a falnyi képaláírások. S vannak bővös szobák is (42, 72), kiveheti bárki, játékosak, csodások, meghökkentők, s vannak elragadtottak (85, 87), az előbbi dinamikusán tarul, az utóbbi inkább csak szárnyaszegetten.

Hogy Ön ezek után mért vegyen itt ki szobát? Hogy mért tekintse meg ezt a sok hibával emelt hotelt? A titokfoka miatt. Azok miatt a rejtélyes történetek miatt, melyek felfejtésük után is izgalmat hagynak maguk mögött. Sokszor ezek valóban csak részletek. Ki-

nyit egy ajtót, a látvány felét elfelejtheti. Kinyit egy másikat, elámul, de a szoba végén megbúvó magyarázat elszomorítja. Megérem, de a hotel egészben ettől még ámitó.

Ha ajánlhatnék, kezdetnek vegye ki a 75-öst. Elég szép. Talán most épp nem is foglalt. Talán igen. Talán Önnek az a szoba egyáltalán nem tetszik. Kérem, a személyzet rendelkezésére áll. Magam mára elfáradtam. Szolgálati időm is lejárt. Beteszem és kinyitom az ajtókat. A kulcsokat bármelyik szobában megtalálhatják.

*Ambrus Judit
Részidős portás*

MI AZ, HOGY VILÁG?

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai Viktória és Strbik Andrea: A zsidó Budapest I–II Szerkesztette Komoróczy Géza Városháza – MTA Judaiztikai Kutatócsoport, 1995. 794 oldal, 1290 Ft

Mi az, hogy világ? Az egyik lehetséges válasz a könyv alcímében rejlik: emlékek, szertartások, történelem. Világot alkot-e az épületek, tárgyak, kéziratröredékek, könyvek, fényképek, tóramutató pálcák, sírkövek összessége? Ha a világot a heideggeri útmutatást követve először ontikusán értelmezzük, akkor a kéznél lévők és a kézhez állók mindenségét jelenti, közelit és távolit, s így a herendi szédertál, az etrog tartó dobozka, valamint a zsidók lakta városrész egy-egy részvilág. Ontológiai terminusként a létező létét jelenti, a jelenvaló létet, aki által a világ konstituálódik, illetve a világiság (világ-ság?) ontológiai-egzisztenciális fogalmát. Az így értelmezett világ nem más, mint a jelenvaló létben rejlő, általa megjeleníthető struktúra, amely kivétel, formát ölt, szertartásokban, szokásokban, tárgyakban, épületekben. Ezek a formák azonban már nem pusztán tárgyak vagy eszközök, hanem időbeliségben, időben jöttek létre, ahogy George Kubler írja AZ IDŐ FORMÁJA című könyvében: „*Akár csak a rákokét, a mi fennmaradásunkat is a külső váz biztosítja, szükségünk van történelmi városokra és házakra, azok-*

ban régi tárgyakra, hogy a múltat meghatározó korszakokra osszuk.” (13.)

Ezt a külső vázat, egy belső szellemi struktúra időbeli kivételését veszi gondosan számba A ZSIDÓ BUDAPEST című kétkötetes munka. A tizenöt fejezetből tíz részletesen foglalkozik a fejezet címét adó városrészrel, az ott zajló zsidó életformával, s ezek a városrészek sorrendben követik egymást. A fejezet-címek sorrendje az időbeliség alapul, s nemcsak az adott korszakra jellemző életvezetési modellekről, a környezettel való kapcsolattartásról vagy elkülönültségről árulnak el sokat, hanem olykor szimbolikus értelemmel is bírnak (például Király utca, Lipótváros, Új-Lipótváros). Kifejezik a zsidó közösség belső szegregációját: az Új-Lipótváros a nagypolgárság, a Külső-Józsefváros a szegény kispolgárság jellemző lakhelye, sőt még a valláson belüli hovatartozásról is árulkodnak – a lipótvárosi zsinagóga a neológok számára épült, míg a századvégen bevándorló házsidók a Külső-Józsefváros imaházaiban találnak otthonra.

A könyv élén álló VÁRHEGY című fejezet a zsidó közösség magyarországi letelepedésének XIII. századi kezdetére vezet vissza. IV. Béla tatárjárás utáni újjászervezési programjának része volt a zsidók 1245–1250 közötti budai letelepítése. A királyi rendelkezései meglepően türelmesek voltak, s néhány bekezdéssel később ennek okára is fény derül. Hagyd legelni a juhot, hogy a gyapját nyírhasd – talán így lehetne összefoglalni a középkori királyok bölcsességének eredőjét. Az első budai pénzverde alapítója, a zsidó Hennek „...alighanem a királynak nyújtott hitelek révén jutott ehhez a megbízáshoz”. (12.)

Természeti katasztrófák (pestis, katolikus hittérítés) idején felcsendült a régi nóta: ki kell űzni a zsidókat. De az uralkodók pillanatnyi dührohamaikat mindig lecsillapította a zsidó közösség gazdasági hasznossága, ezért 1464-ben Jákob Mendel már kardsosan, struccotlisan kísérte Mátyás királyt a székesfehérvári koronázási ünnepségre a budai zsidóság képviselőjében. (Akár egy Lehár-operettben – kackiásan, magyarosan.)

A zsidók gazdasági nélkülözhetlensége nem akadályozta meg a középkori uralkodókat abban, hogy őket megalázó megkülönböztető viseletre kötelezzék. A budai zsidók

veres köpenyt, rajta arasznyi sárga foltot (*gilber fleck – zsidófolt*), valamint hegyes süveget viseltek. Akkurátus előírás rendelkezett afelől, hogy a foltot nem szabad eltakarni. A későbbi, hasonló értelmű rendelet szerzőinek volt hová fordulni.

A megszorítások és pogromok ellenére (a Jagellók korában többször volt pogrom a zsidó utcában) szép lakóépületek emeltettek, a Mendel-ház zsinagógája pedig a késő gótika talán legszebb emléke Budán. Kódexeket írtak, a török fennhatóság alatt közösségi életük virágzásnak indult, a rabbik elmélkedtek, a kereskedők kereskedtek. „*Lakozásunk viruló volt, akár a zöldellő olajfa*” – írta Schulhof Izák. 1686-ban, Buda visszafoglalásakor semmisült meg a zsidó község. Az életben maradt zsidó volt a jó zsidó, ugyanis érte váltásdíjat lehetett követelni. (Nem voltak sokan, mindössze négyszázan maradtak.)

Mint már említettem, a könyv szerkezete a jellegzetes zsidó városrészek számbavételén nyugszik, az egyes fejezetek pedig részletesen kitérnek az élet minden szellemi és tárgyi megnyilvánulására.

A tudomány és a művészet zsidó művelői közül eleven leírást kapunk Bloch Móric (Ballagi Mór), Hevesi Simon, Heller Bernát, Stein Aurél, Scheiber Sándor életéről. A reformkor atmoszférája szolgál háttérül Rózsa-völgyi Márk pályájának, a Singer és Wolfner könyvesház jelentőségét pedig a századforduló szellemisége segít megérteni. Az említett példákkal arra kívántam utalni, hogy a könyv a zsidó közösség életét és annak jelenségeit nem elszigetelve, hanem annak természetes közegében és kölcsönhatásaiban ábrázolja.

A fejezeteket megkomponáló erénye továbbá, hogy a sokféleségből egységes benyomást, plasztikus és ihletett képet képesek az olvasó elé vetíteni úgy, hogy a szerteágazó anyag nem zavaros vagy befogadhatatlan. Ennek érdekében a szövegtükröket logikusan egészíti ki a magyarázatul szolgáló képanyag (például a Dohány utcai zsinagóga tervrajzai és a megvalósult épület az eredeti környezetben, L. Rohbock 1859-es metszeten, vagy a kereskedelmi-vallási-közösségi élet gyújtópontjaként értelmezhető Orczyház megidézése az egykorú rajzok és fényképek segítségével). A dokumentumábrázoló-

kat (egykorú metszetek, tervrajzok, fényképek) szerencsésen egészítik ki a szövegre ráhangoló képzőművészeti illusztrációk, például Ámos Imre linómetszetei 1940-ből (A TÓRA-TEKERCS FELMUTATÁSA, A TEFILLIN FELHELYEZÉSE, SÓFÁR stb.).

A képzőművészeti illusztrációk többnyire a zsidó folklórt bemutató szövegek margóján fordulnak elő, s a könyv szerkesztői nem riadtak vissza a karikatúrák közlésétől sem (Herman Lipót, Fényes Adolf). Jó példa arra, hogyan lehet egy tudományos igényességgel megírt szöveget élvezetes olvasmánnyá tenni, számúzva a patetikus megközelítés elviselhetetlen attitűdjét.

Különös élvezetet nyújthat a nyelvi jelenségek, illetve a szociolingvisztika iránt érdeklődőknek a BUDAPESTI ZSIDÓ RÉTEGNYELV című alfejezet, melyhez csaknem húszoldalas szótár tartozik. A találó illusztrációkkal kiegészített szótárban lapozgatva örömmel ismerhetünk rá olyan régen hallottakra, mint a *bócher* és a *héder*, felfedezhetjük a Nobel-díjas I. B. Singer által oly sokat használt *kvilli*, *lilit*, *rebecin* szavakat. A megnevezés egy kicsit teremtes, ebből is összeáll egy világ.

Már az első kötet végén, a TERÉZVÁROS című fejezetben körvonalazódik a pesti zsidó nagypolgárság, pénzarisztokrácia szerepe a modernitás megteremtésében. Elég a *Párisi Nagy Áruház* belső terét ábrázoló képre vagy a *Wahrman-palota* lépcsőházi korlátjára, maratott üvegablakaira pillantani. Az igényesség, a kifinomultság megmutatkozásának vagyunk tanúi. Eljutottunk a zsúfolt, óbudai zsidóudvar középre lejtő, szennyvízelvezetőként is szolgáló, gömbölyűre koptatott kőburkolatától a Wahrman-palotáig, az Ernst Múzeumig. A gondolat formát öltött, megmutatta önmagát, s a múlt század utolsó évtizedeitől a harmincas évekig olyan szellemekben reprezentálódott, mint Baumgarten Ferenc, Szerb Antal, Lajta Béla, Szabolcsi Bence. Ernst Lajos még idejében, 1937-ben öngyilkos lett.

„A világ nem kéznél lévő, de nem is kézhez álló, hanem az időbeliségben időben jön létre” – mondja Heidegger. S abban is szűnik meg. A második kötet a hanyatlásé, bár A PESTI IZRAELITA HITKÖZSÉG, A LIPÓTVÁROS, ÚJ-LIPÓTVÁROS, A KÜLSŐ-JÓZSEFVÁROS ÉS A PESTI HITKÖZSÉG SZOMSZÉDAI című fejezetek még a ter-

vek és építkezések koráról szólnak, az utolsó fellendülésről, a lelkes elképzelésekről. A jelző azonos Kóbor Tamás regényének címével: KI A GETTÓBÓL! Az 1928–29-es ZSIDÓ ÉVKÖNYV egyenesen így lelkesedik: „*Ki a gettóból! Az építkezéseket a szabadság, az önérzet szellemében tervezzük. Ki a gettóból!*” (395.)

Nem telik bele tíz év, amikor a zárt világ metaforájaként, a modernitás akadályaként értelmezett gettóból kitörni akaró zsidókat egy egészen valóságos gettóba parancsolják vissza. Vissza a gettóba, mondják a zsidótörvények. Ez a gettó azonban nem a zsúfoltságában, nyüzsgésében, illataiban eleven és otthonos világ, ahová vissza lehet vágni, ahol frissen sült kenyér, kávé, pénteki sólet illata száll. Ez a gettó a zsidótörvények kiagyalói által elképzelt gettó, erről szól a tizenkettedik fejezet (PEST, 1944, GETTÓ). A szomorú csak az, hogy minél többször halljuk ennek a gettónak a történetét, annál képtelenebbül hangzik. Bizony, az abszurdnál is abszurdabb az a színház, amely a Goldmark-teremben működik a pesti színpadokról leparancsolt színészek és énekesek közreműködésével. A fejezet szemlélete kimondottan pozitív – a borzalmak számbavétele mellett az emberi segítőkészségre, együttérzésre hívja fel a figyelmet. Nem a szöveg tehet arról, hogy az efféle mondatok nehezebben felejthetők, mint az önfeláldozó embermentőkről szólók: „*Napokon át fekszenek a hullák az utcákon, és olyan üzlethelyiségekben, amelyek az utcára nyílnak.*” (576.)

Ezek az üzlethelyiségek léteznek. Most talán édességboltok, csemegeüzletek, netán pizzériák. Aki egyszer látta üveges portáljuk mögött a gettó halottait, egymásra rakva, januári fagytól mereven, vajon át tudja-e lépni a küszöböt? Bizonyos küszöbök nem léphetők át többé, az ajtó a belépni szándékozóra csapódik, mint a SORSTALANSÁG hősére, aki egykori otthonát keresi, reménytelenül.

Logikusan következnek ezután a ZSIDÓ TEMETŐK, a ZSIDÓ ÉLET MA BUDAPESTEN ÉS A LÁTHATATLAN ZSIDÓ BUDAPEST című fejezetek. Számba veszik az összeomlott élet maradványait: sírköveket, szeretetotthonokat, jövevényiszavakat (ismét egy remek szöveget), s végül, vigasztalásul a zsidó vicceket.

Kiseb hibák előfordulnak, de számuk elenyésző a kétkötetes munka erényei és je-

lentsége mellett. A kötetek külső megjelenéséről csak annyit, hogy a betűtípus nagyon szép, a szövegtükör esztétikus, az illusztrációk válogatása és reprodukálásuk minősége nyomdatechnikailag kifogástalan. Mindössze azt sajnálom, hogy a gazdag és szép könyv nem kapott szilárd kötéstáblát, tartós vászonkötést.

Ne bánjuk, végül is így könnyebb olvasni.

Ujvárosi Emese

A KEZDET VÉGE, AVAGY A VÉG KEZDETE

*Martin Heidegger: „...költőien lakozik az ember...”
Válogatta: Pongrácz Tibor
Fordította: Bacsó Béla, Hévizi Ottó, Kocziszky Éva,
Pongrácz Tibor, Szijj Ferenc, Vajda Mihály
T-Twins, Budapest – Pompeji, Szeged, 1994.
288 oldal, 390 Ft*

Saját költője, Hölderlin titokzatosan szép verssora – „...költőien lakozik az ember...” – került annak a Heidegger-kötetnek a borítójára, mellyel nemrég megajándékozott bennünket az Athenaeum-könyvek sorozata. A gyűjteményben található egyik Heidegger-írás idézetcímének élre állítása aligha szerkesztői rutin jele. Ellenkezőleg: érzékenységre vall. Ez a kiemelés így nem külön Hölderlint, a költőt, vagy Heideggert, a szerzőt idézi. Egybeköt. Kettősen utal. Megidézi az egészet. Először is a poiészisz és phüszisz („maga a lét”), a „kölni és gondolkodni” (dichten und denken) fellelt egybetartozását, másodsor pedig azt, amit Gadamer úgy fogalmazott meg, hogy Heidegger a kései Hölderlinben „saját gondolkodói céljának egyedülálló jelképes előfutárát látta, ami abban állt, hogy a lét kérdését megtanulja újrakérdezni”. Idézi továbbá azt, amire a válogatáskor különösen fontos volt ügyelni, hogy „Hölderlin költői művei segítséget nyújthattak azon igyekezetében, hogy »meghaladjon a metafizikát»”.

És ez a könyv valóban erről szól: Heidegger ragaszkodásáról a meghaladáshoz, „esdek-

lő várakozásáról”, reményeinek teológiájáról, létkérdése melletti kirtartásáról.

És ezért kiváló a válogató szerkesztő Pongrácz Tibor munkája. Kivétele, mert kéznél lévő darabok egymás mellé rakása helyett úgy gyűjt egybe, hogy az egyes írások végül az egész egyetlenségét képviselik. Megjelenít. *Re-prezentál*. Követhetne esetleg egészen biztonságos útjelzőket (elő is vette a WEGMARKEN című kötetet), ám inkább magát a heideggeri utat követi. Helyesebben a LÉT ÉS IDŐ utáni kanyar ívén halad, amely – mint írja – „a léttörténeti gondolkodás előtérbe nyomulásától a kései periódusnak a lét gondolásával szemben alázatot sugalló, a filozófia felszámolását szorgalmazó művégig tart”.

Feltűnően szaporodnak nálunk manapság az acsarkodó kritikák, s így a dicsérő szavak különösen elfogult túlzásnak tűnhetnek. Egy kései Heidegger-kötet megjelenítése azonban kétségkívül nem hétköznapi teljesítmény, nem holmi közönséges dolog. *Esemény*. Egyszerre valami eredendően nem létező mű világrajövele, és valami meglévő elsajátítása: létrehozó történés. A SEIN UND ZEIT utáni korszak(ok)ra ugyanis egyaránt igaz a fordulat és a visszafordulat (Umkehr), vagyis azok az „1930 óta mindig újakezdett kísérletek”, amelyek céljáról Heidegger azt állítja (A FILOZÓFIA VÉGE ÉS A GONDOLKODÁS FELADATA), hogy a bevégezhetetlen főmű „kérdésfeltevését illetően továbbhaladjunk a kezdetek felé. Ez pedig azt jelenti: A LÉT ÉS IDŐ kérdéseinek kiindulópontját próbáljuk meg immanens kritikának alávetni”.

K. Löwith már az ötvenes évek elején világosan felismerte, hogy ha a filozófus élete során más és jobb belátásra jut, s korai művéhez új elő- és utószavakat fűz, akkor ez nem mellékes biográfiai ügy, hanem filozófiájának lényegi kérdését érinti. Bizonyos értelemben természetesen lehet a kései Heidegger „főművéről” vagy a hiányzó IDŐ ÉS LÉT pótló létrejöttéről beszélni, de Heidegger nyomán inkább az hangsúlyozandó, hogy a *Kehre* újakezdett kísérletor – nem más, mint új úton lenni az ismeretlen felé. Kérés, „a lét igazságára való történeti készenlét”.

A készenlétet esdeklő várakozásként elének tártani akaró vállalkozás (nyilvánvalóan többféle ilyen, egyaránt indokolható lehetőség adódik) messzemenő méltánylást érdemel.